

KAI KURIE NAUJOJO CIVILINIO PROCESO KODEKSO BRUOŽAI

Dr. Virgilijus Valančius

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 93
Elektroninis paštas cpk@ltu.lt

Pateikta 2001 m. gruodžio 3 d.

Parengta spausdinti 2002 m. gegužės 20 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros profesorius dr. **Pranas Vytautas Rasimavičius** ir šio fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros docentė dr. **Dangutė Ambrasienė***

S a n t r a u k a

Straipsnyje siekiama atkreipti dėmesį į naujojo Lietuvos civilinio proceso kodekso (toliau tekste – naujojo CPK) esminius bruožus, pagrindinių naujojo CPK nuostatų tarpusavio sąveiką, numatomas naujoves, kai kurias šių naujovių detaliau paanalizuoti, atskleisti jų turinį pagrindžiant tokių nuostatų įtvirtinimo būtinumą Lietuvos civilinio proceso teisėje.

Straipsnio apimtis varžo autorių ir neleidžia išsamiau apžvelgti bei paanalizuoti visų naujajame CPK įtvirtintų civilinio proceso naujovių. Todėl daugiausia gvildenami naujajame CPK įtvirtinti civilinio proceso tikslai, kai kurie principai, anksčiau nebūdingi nacionaliniam civiliniam procesui. Diskutuojama apie teisėjo vaidmenį procese, jo aktyvumo ir nešališkumo pusiausvyrą.

Darbe remiamasi Lietuvos, Austrijos, Vokietijos teisės teoretikų darbais, Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija, Lietuvos teismų praktika.

1. Civilinio proceso kodekso naujumas

Šiuo metu visą pažeistų materialinių subjektinių teisių gynimo tvarką Lietuvoje reglamentuoja dar 1964 m. priimtas Civilinio proceso kodeksas [1], paremtas socialistinės teisės tradicija. Jis buvo ne vieną kartą keistas ir papildytas, taip pat Lietuvos Respublikos ratifikuotos tarptautinės sutartys bei kai kurie kiti įstatymai (pvz., Civilinis kodeksas, Įmonių bankroto įstatymas etc.). Atkūrus Lietuvos valstybingumą ir nuosekliai vykdant teisės sistemos reformą tapo akivaizdu, kad galiojantis Civilinio proceso kodeksas visiškai nebeužtikrina šiuolaikiniam civiliniam procesui keliamų reikalavimų įgyvendinimo – egzistuoja palanki terpė nesąžiningai ginčo šaliai užtęsti procesą, nėra pakankamai veiksmingų procesinio poveikio priemonių bei sankcijų nesąžiningai ginčo šaliai sudrausminti, pasirengimo teismui nagrinėjimui stadija (ji šiuolaikiniame procese yra pripažįstama viena esminių) iš esmės yra tapusi fikcija, neaiškios teismo galių ribos, pasigendama ryškesnės proceso taisyklių diferenciacijos įvertinant bylos pobūdį, sudėtingumą ir pan.

Nepasitenkinimas esama padėtimi lėmė būtinumą rengti naują Civilinio proceso kodeksą. Lietuvos Respublikos ministro pirmininko 1996 m. vasario 5 d. potvarkiu Nr. 30 „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksui parengti“ buvo sudaryta darbo grupė, vienijanti teisės teoretikus bei praktikus [2]. Šios grupės parengtas naujojo CPK projektas buvo priimtas ir patvirtintas 2002 m. vasario 28 d. įstatymu Nr. IX–743 [3]. Atkreiptinas dėmesys, kad darbo grupės sudėtis kito. Baigiamojoje projekto rengimo stadijoje

dirbo doc. A. Driukas, E. Laužikas, doc. dr. V. Nekrošius, J. Orlauskas, K. Ramelis, A. Simniškis, dr. V. Valančius (grupės vadovas) bei dr. V. Višinskis.

Naujojo CPK rengėjai daugiausia rėmėsi socialiojo civilinio proceso mokyklos tradicija, būdinga daugeliui kontinentinės Europos valstybių, bene labiausiai atspindinčia Austrijos ir Vokietijos civilinio proceso teisėje. Kita vertus, naujajame CPK aptinkama ir nuostatų, nesvetimų liberaliajai civilinio proceso mokyklai simpatizuojančioms valstybėms. Tačiau, mūsų manymu, svarbiausia ne tai, kuria teisės mokyklų buvo remtasi rengiant naują CPK. Kur kas svarbiau atsakyti į klausimą, ar Lietuvos civilinio proceso teisės reforma pasuko iš tiesų demokratiškesnių valstybių jau pramintu ir teisės praktikos išbandytu keliu, ar paprasčiausiai ir toliau bandoma tūpčioti vietoje. Atsakydami į prieš keletą metų Lietuvos teisės teoretikų keltus klausimus galime pasidžiaugti, kad naujajame CPK daugiausia dėmesio skiriama pasirengimui teisminiam civilinės bylos nagrinėjimui, žodinis procesas derinamas su rašytiniu, įtvirtinamas šalių privalomumas keistis rašytiniais pareiškimais ir atsikirtimais, nustatomi atskirų bylų nagrinėjimo ypatumai, iš esmės mažinamas ir diferencijuojamas žyminis mokestis bylininkams ir t. t. Išvardytų institutų nebuvimas šiandieniniame Lietuvos civiliniame procese yra tik menka dalis dažnai kritikuojamų galiojančio Civilinio proceso kodekso trūkumų [4]. Naujojo CPK analizė leidžia daryti išvadą, kad jį rengiant buvo akceptuota pažangi Vakarų teisės tradicija, orientuotasi į Europos kontinentinės teisės idėjas propaguojančias valstybes kartu išlaikant ir nacionalinį savitumą.

Naujasis CPK susideda iš septynių dalių. Pirmosios trys projekto dalys yra skirtos bendrosioms nuostatoms (1–175 str.), procesui pirmosios instancijos teisme (176–300 str.) bei teismo sprendimo kontrolės formoms – apeliacijai ir kasacijai, taip pat proceso atnaujinimui (301–374 str.), kitos – atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumams (375–441 str.), ypatingajai teisenai (442–582 str.), vykdymo procesui (583–779 str.) bei tarptautiniam civiliniam procesui (780–817 str.).

Civilinio proceso kodekso normomis, kaip ir anksčiau, siekiama reguliuoti bylų, kylančių iš civilinių, darbo, šeimos, intelektinės nuosavybės, bankroto, restruktūrizavimo bylų ir kitų bylų dėl privatinųjų teisiniųjų santykių bei ypatingosios teisenos bylų nagrinėjimo bei sprendimų priėmimo ir vykdymo, prašymų dėl užsienio teismų sprendimų ir arbitražų sprendimų pripažinimo ir vykdymo Lietuvos Respublikoje nagrinėjimo tvarką (naujojo CPK 1 str.). Taigi civilinio proceso teisė ir toliau „globoja“ iš tiesų reikšmingą teisinio reguliavimo sritį – vykdymo procesą, kuris reglamentuojamas kur kas detaliau siekiant ginti ne tik skolininko (tokia tendencija jaučiama galiojančiame CPK), bet labiau atsigręžti ir į kreditoriaus interesus.

Pagrindinės naujojo CPK novacijos yra šios:

- teisėjo vaidmens diferencijavimas atsižvelgiant į ginčo ar bylos pobūdį;
- išplečiamas procesinio poveikio priemonių taikymo galimybės nesąžiningos šalies atžvilgiu;
- įtvirtinamas teismo ir proceso dalyvių bendradarbiavimas (kooperacija) siekiant veiksmingai įgyvendinti proceso tikslus;
- skatinama bylos medžiagos ir proceso koncentracija;
- siekiama maksimalaus procesinio rezultato minimaliomis sąnaudomis (ekonomiškumas);
- įtvirtinamas grupės ieškinys;
- reformuojamas požiūris į bylininko atstovavimą teismo procese;
- mažinamas žyminio mokesčio dydis paduodant ieškinį, numatoma šio mokesčio diferenciacija;
- dėmesys civiliniame procese sutelkiamas į pasirengimo teisminiam civilinės bylos nagrinėjimui stadiją;
- siekiama efektyviau realizuoti proceso operatyvumo principą;
- pažeistų materialinių subjektinių teisių gynimo procedūrų reglamentavimas siejamas ir su bylininkų veikla rinkos sąlygomis;
- keičiama teisėjo nušalinimo tvarka;
- sudaromos platesnės galimybės pasinaudoti teise į teisminę gynybą;
- diferencijuojamos proceso nuostatos atsižvelgiant į bylos kategoriją, jos sudėtingumą

- bei ieškinio reikalavimų apimtį;
- ribojama apeliacijos teisė mažareikšmėse bylose;
- įtvirtinama leidimų sistema kasacijoje;
- atsisakoma kasacinio teikimo instituto;
- iš esmės reformuojamas vykdymo procesas;
- daugiau dėmesio skiriama tarptautinio ir nacionalinio civilinio proceso santykio reglamentavimui ir kt.

Kadangi dėl ribotos straipsnio apimties neįmanoma aptarti visų naujajame CPK įtvirtintų civilinio proceso naujovių, toliau apsiribojama tik kai kurių, mūsų manymu, esminių, naujojo CPK bruožų aptarimu.

2. Proceso tikslai ir principai

Naujajame CPK bandoma užpildyti po 1994 m. lapkričio 8 d. CPK pakeitimo [5] susidariusią spragą, lėmusią, kad CPK nebeliko konkretaus straipsnio, formuluojančio CPK tikslus. Naujojo CPK 2 straipsnis aiškiai įvardija, kokie keliami Lietuvos civilinio proceso tikslai: (1) asmenų pažeistų ar ginčijamų materialinių subjektinių teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimas, (2) tinkamas įstatymų taikymas teismui nagrinėjant civilines bylas, priimant sprendimus bei juos vykdant, (3) kuo greitesnis teisinės taikos tarp ginčo šalių atkūrimas, (4) teisės aiškinimas bei plėtojimas. Iš keliamų civilinio proceso tikslų turinio matyti, kad naujojo CPK rengėjai bandė suderinti tikslus, kuriems būdingas privataus pobūdžio elementas (1) ir (3) – tai suprantama, kadangi civilinis procesas dažniausiai siejamas su privačios teisės reguliavimo sferoje veikiančių normų taikymu, su tikslais, kuriuose vyrauja viešojo pobūdžio elementas (2) ir (4). Tokį pasirinkimą lėmė proceso, kaip tam tikrų žaidimo taisyklių svarbos, suvokimas šiuolaikinėje visuomenėje, kurioje dviejų asmenų bylinėjimasis ne visada ir nebūtinai liečia tik konkrečios bylos šalis.

Šiandien jau atgyvenusia pripažintina nuostata, kad civilinio proceso tikslas sietinas vien tik su privačių asmenų subjektinių teisių gynyba. Perdėm didelis civilinio ginčo individualizavimas gali priartinti prie klaidingos išvados neva civilinis ginčas yra tik dviejų privačių šalių reikalas, taigi ir proceso tvarka turinti tarnauti išimtinai ginčo šalių interesams. Toliau šią mintį galima plėtoti ir tokia linkme – ginčo baigtis valstybės visiškai nedomina. Tokiam suvokimui prieštarauja socialinio civilinio proceso mokyklos, bene labiausiai atsispindinčios Austrijos CPK (ZPO) kūrėjo Franco Kleino (Franz Klein) darbuose, koncepcinės nuostatos. F. Kleino idėjos šiuo metu įgyvendintos ir Vokietijos CPK (ZPO) [6, p. 4]. F. Kleinas civiliniame procese išvelgė valstybės garantuojamą mechanizmą, „socialinės pagalbos įrankį“, kurio tikslas nuo pradžios iki pabaigos yra užtikrinti valstybės pagalbą apginant pažeistas subjektines teises. Kartu F. Kleinui buvo savaime suprantama, kad civilinio proceso tikslo turime ieškoti materialinėje teisėje: „procesas yra priemonė materialinei teisei nustatyti ir turi toks likti“. Siekdamas kiek įmanoma geriau įgyvendinti šį tikslą, F. Kleinas pritarė tam, kad „savaržytos teisėjo galios būtų išlaisvintos, o teismas, kaip ir kitos valstybės institucijos, tarnautų teisei, visuomenės gerovei bei socialinei taikai“ [7, p. 36]. Naujajame Lietuvos CPK formuluojamų tikslų ir novatoriškų principų ištakos ir glūdi F. Kleino, vieno iš socialiojo civilinio proceso mokyklos kūrėjų, civilinio proceso esmės sampratos vizijoje.

Galima teigti, kad naujajame CPK keliami tikslai atitinka Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos [8] 6 straipsnyje fiksuojamą labai reikšmingą nuostatą, kuria remiantis kiekvienas turi teisę, kad jo ginčas būtų išnagrinėtas per *protingą* (įmanomai trumpiausią) *terminą*. Ratifikuodama konvenciją, kiekviena valstybė įsipareigoja, kad ir civilinės bylos bus nagrinėjamos tokiomis sąlygomis, kurios garantuoja, jog asmens teisė į tinkamą teismo procesą bus užtikrinama.

Norėtusi pridurti, kad demokratinėse valstybėse pastaruoju metu vis labiau stiprėja tendencijos, nukreiptos į valstybių vidaus teismų procesų supaprastinimą ir apskritai teismų veiklos efektyvumo didinimą [9–13]. Šios tendencijos neliko nepastebėtos ir naujojo CPK rengėjų. Jų dvasia jaučiama daugelyje naujojo CPK normų.

Tačiau proceso tikslų iškėlimas ar jų konkretus formulavimas savaime netampa

vertybe. Ne mažiau svarbu parinkti tinkamas priemones ir būdus šiems tikslams įgyvendinti. Šiuo aspektu, manyčiau, itin svarbu atkreipti dėmesį į naujajame CPK formuluojamus proceso principus, kurie iš esmės atlieka kelrodžio vaidmenį siekiant pajauti ar pastebėti pagrindines būsimo civilinio proceso Lietuvoje idėjas, kryptis, galiausiai – dvasią.

Iš tiesų reikšmingų civilinio proceso principų – proceso koncentracijos ir ekonomiškumo (naujojo CPK 7 str.), kooperacijos (naujojo CPK 8 str.) atsiradimas, galbūt tiksliau – aiškus fiksavimas, neabejotinai signalizuoja, kad naujojo Lietuvos CPK modelio ištakos – kontinentinės teisės tradicijoje, paremtoje socialiaja civilinio proceso mokykla. Šios mokyklos atstovų nuomone, proceso uždavinys yra nustatyti materialią tiesą ir kasdieniniame gyvenime įgyvendinti materialinę teisę, blogiausiu atveju net prieš šalių valią. F. Kleinas manė, jog procesas yra priemonė materialinei teisei nustatyti, ir turi toks likti [14, p. 11]. Anot žymiojo austrų proceso teisės atstovo, proceso socialinės funkcijos tikslas yra kuo greičiau, paprasčiau ir pigiau išspręsti ginčą. F. Kleinas įžvelgė ne tik valstybės suinteresuotumą teisingai (proceso tikslų viešojo elemento išryškėjimas), bet ir greitai (operatyvumo principo svarbos pabrėžimas) išspręsti konfliktą, nes kiekvienas ginčas kartu reiškia ir normalios darbo atmosferos tarp atskirų visuomenės elementų sutrikdymą. Dėl to procesas turi būti koncentruotas.

F. Kleiną galima laikyti proceso koncentruotumo idėjos pradininku. Proceso koncentruotumą jis tiesiogiai siejo su socialine proceso funkcija, su būtinumu kuo greičiau atkurti konflikto pažeistus normalius visuomeninius ir ekonominius santykius (teisinės taikos tarp šalių atkūrimu). F. Kleino nuomone, ilgas procesas taip pat trukdo priimti teisingą sprendimą byloje, kadangi kuo didesnis laiko tarpas tarp konflikto ir sprendimo, tuo sunkiau nustatyti konfliktą sukėlusias aplinkybes, įsitikinti vienu ar kitu teiginiu teisingumu. Ilgas procesas – taip pat sunki našta ekonominių santykių plėtotei, kadangi kilus ginčui apribojama turto, dėl kurio yra ginčijamasi, civilinė apyvarta [15].

Proceso koncentruotumą F. Kleinas laikė vienu iš socialinio proceso tikslų (tarp aiškumo ir prieinamumo, proceso pigumo bei kitų). Aišku, jog proceso koncentruotumas nėra tikslas *per se*. F. Kleino nuomone, jis yra būtinas dėl dviejų priežasčių: dėl būtinybės kuo greičiau grąžinti visuomeninius santykius į normalias, nekonfliktines vėžes bei dėl neigiamos ilgo proceso trukmės teisingo sprendimo priėmimui. Siekiant nustatyti ginčo šalį, kuri yra teisi pagal materialinių teisinių normų reikalavimus, o ne vien pagal kiekvienos iš jų pateiktus įrodymus, bylinėjimosi trukmę reikia riboti, teisėjui suteikti tam tikrus įgaliojimus įrodymų rinkimo sferoje, aišku, nepažeidžiant dispozityvumo principo.

Proceso ekonomiškumas, koncentracija bei proceso dalyvių tarpusavio bendradarbiavimas glaudžiai siejasi su bylos proceso operatyvumu, arba bylos „judėjimu į priekį“, kitaip tariant, pažanga konkrečioje byloje. Valstybė nėra suinteresuota, kad nepigiai kainuojanti teismo mašina sukūsi tuščiai ar judėtų pernelyg palengva. Čia vertėtų prisiminti ir sparnuota fraze jau tapusį teiginį, kad „lėtas teisingumas – blogas teisingumas“ (*justice delayed – justice denied*).

Reikia pasakyti, kad pasitaiko ir autorių, kurie koncentruotumo visiškai nelaiko civilinio proceso principu. Štai, pavyzdžiui, E. Šmitas (E. Schmidt) koncentruotumą mano esant grynai praktikos reikalavimu. Jo manymu, proceso spartinimas padeda siekti tik kitų proceso tikslų, todėl savarankišku principu negali būti pripažįstamas [16, p. 7]. Su šia nuomone sutikti nesinorėtų. Kaip jau minėta, visiškai neginčytina, kad koncentruotumas nėra tikslas pats savaime. Tačiau vadovaujantis E. Šmito logika, proceso principais negalėtų būti laikomi nei valstybinės kalbos, nei viešumo, nei galų gale tokie klasikiniai procesiniai principai kaip run-gimasis ar dispozityvumas bei kiti, nes jie visi iš esmės yra skirti tinkamam procesui užtikrinti, teisinei taikai atkurti.

Neabejotinai teisūs tie autoriai, kurie, analizuodami proceso pagreitinimo galimybes, sutelkia dėmesį vien ties proceso teisės normų analize, jų tarpusavio darba ir pan. Sunku nesutikti su O. Jernigu (Ot. Jauernig), atkreipiančiu dėmesį į tai, kad proceso pagreitinimas didžia dalimi priklauso ne nuo įstatymų leidėjo, o nuo teismo, bylos šalių, jų advokatų. Tai iš esmės ir lemia, ar įstatymu grindžiamos proceso greitinimo galimybės bus išnaudotos ar liks „tik popieruje“ [17, p. 103]. Tokia pozicija skatina keisti požiūrį į teismo ir proceso dalyvių

tarpusavio santykius, kiekvieno iš jų indėlį, siekiant galutinio tikslo byloje – tinkamo ir teisingo jos išnagrinėjimo.

Dabartiniame CPK [1] tiesiogiai nekalbama apie teismo ir proceso šalių tarpusavio bendradarbiavimo poreikį. Tuo tarpu naujajame CPK proceso dalyvių bendradarbiavimo reikšmė „pakylėjama“ iki principo (naujojo CPK 8 str.), kuris ypač atsiskleidžia pasirengimo civilinės bylos teismui nagrinėjimui stadijoje (naujojo CPK 225–233 str.). Beje, reikėtų užbėgti už akių manantiesiems, kad teismo ir bylos šalių bendradarbiavimo akcentavimas tarsi sulygina teismą su proceso dalyviais, tuo nepagristai nuvertinant teismo, kaip šalių ginčo arbitro, vaidmenį procese. Galimi ir teiginiai, kad teismo sugretinimas su bylininku gali pakenkti teismo nešališkumo aureolei, kuri yra neatsiejama tinkamo teismo proceso sampratos dalis. Panašūs nuogaštavimai neturi pagrindo. Reikėtų tik įsisąmoninti, kad sąvoka „teismo ir proceso šalių bendradarbiavimas“ visiškai skiriasi nuo verslo partnerių arba kitoje veikloje paritetiniais arba subordinacijos pagrindais dalyvaujančių asmenų bendradarbiavimo. Šia prasme savotišku stabdžių ir atsvarų mechanizmu teismo ar kitų proceso dalyvių „savivalei“ tampa įstatymų leidėjo nustatomos civilinio proceso nuostatos.

Teismo ir bylos šalių bendradarbiavimas, atsižvelgiant į bylos kategoriją, gali reikšti ir tai, kad įrodymų rinkimas ir pateikimas nėra tik ginčo šalių reikalas. Atsižvelgiant į civilinio proceso tikslus, socialinę jo funkciją, gana daug teisių šioje srityje turi turėti ir bylą nagrinėjantis teismas, kartu pabrėžiant, kad teismo galios negali būti beribės. Taigi kooperacijos principas civiliniame procese reiškia aktyvų ginčo šalių ir bylą nagrinėjančio teismo bendradarbiavimą siekiant kuo greičiau išspręsti ginčą ir priimti byloje teisingą sprendimą [18].

Europos tarybos ministrų komitetas įvairiose rekomendacijose valstybėms narėms nuolat pabrėžia teismo efektyvumo, prieinamumo, procesų supaprastinimo būtinumą [9–13]. Šių vertybių išryškėjimas yra ne kas kita, kaip teismo ir visuomenės glaudesnio artumo paieškos rezultatas. Europos žmogaus teisių teismas, kurio praktika turi milžinišką įtaką nacionalinių teismų jurisprudencijai, aiškindamas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos normas, taip pat netiesiogiai pabrėžia socialinės teismo funkcijos svarbą nūdienos demokratinėje valstybėje.

Apibendrinant galima būtų pasakyti, kad civilinio proceso tikslų įvardijimas naujajame CPK, proceso ekonomiškumo, koncentracijos, pagreitinimo bei kitų principų akcentavimas bei atskleidimas konkrečiuose naujojo CPK straipsniuose turėtų padėti ne tik garantuoti asmenims sąžiningą, nešališką bei tinkamą teismo procesą, bet ir siekti, kad procesas būtų veiksmingesnis.

3. Teisėjo vaidmuo procese

Atkreiptinas dėmesys, kad, nuolat pabrėžiant socialinę teismo funkciją, kinta ir požiūris į teisėjo vaidmenį procese. Naujasis CPK orientuoja į tai, kad teisėjo vaidmuo procese yra labiau aktyvus nei pasyvus, ypač tais atvejais, kai kalbama apie vadinamąsias „nedispozityvias“ bylas. Kartu pabrėžiame, kad įprastose bylose, kuriose vyrauja išimtinai privatus šalių interesas, pasirinktas ir liberaliajam proceso modeliui būdingas pasyvaus teisėjo bruožas.

Šia prasme naujajame CPK pastebimas skirtingą socialinę reikšmę turinčių ginčų proceso taisyklių diferencijavimas. Kitaip tariant, teisėjo aktyvumas labiau pastebimas bylose, kuriose vyrauja „silpnėsios šalies“ elementas. Naujojo CPK 160 straipsnio 1 dalies 5 punkte nustatyta, kad „pirmininkaujantysis pirmosios instancijos teisme turi teisę šio kodekso ir kitų įstatymų numatytais atvejais rinkti įrodymus savo iniciatyva“. Tokie atvejai numatyti naujojo CPK skirsniuose, reglamentuojančiuose bylų, kylančių iš šeimos (naujojo CPK 376 str.), darbo (naujojo CPK 414 str.) teisinių santykių nagrinėjimo ypatumus, taip pat bankroto bylose. Išvardytose bylose numatomi ir trumpesni nei įprasta pasirengimo teisminei bylos nagrinėjimui terminai. Pavyzdžiui, pasiruošimas bylai, kylančiai iš darbo teisinių santykių, negalės trukti ilgiau kaip trisdešimt dienų, o byla turės būti išnagrinėta ne vėliau kaip per trisdešimt dienų nuo pasirengimo teisminei bylos nagrinėjimui baigimo dienos (naujojo CPK 413 str.). Vis dėlto vyraujanti tendencija naujajame CPK siejama su dispozityvumo principu. Šalių pozicija sprendžiant disponavimo ginčo dalyku klausimus yra lemiamą, tačiau teismas turi teisę pasiūlyti (teismo aktyvumo bruožas) šalims svarstyti įvairius klausimus, pasirūpinti atstovavimu, patikslinti savo argumentus, poziciją, pateikti papildomus įrodymus, skatinti šalis taikiai susitarti ir pan.

Reikėtų sutikti su F. Kleinu, kuriam teisėjo vaidmens procese kitimas, proceso tapimas socialinės gerovės įrankiu buvo ne izoliuoto proceso vaidmens kitimo išdava, o kintančios materialinės teisės reikšmės pasekmė. Laipsniškai atsiradusi viešojo intereso apsauga materialinėje teisėje – draudimas piktnaudžiauti teise (naujojo CPK 95 str. – Lietuvos proceso teisės naujovė), sutarties laisvės ribojimas, nuosavybės teisės ribojimas – turėjo atsispindėti ir civilinio proceso teisėje. Tačiau negalima neatkreipti dėmesio į tai, kad aktyvus teisėjo vaidmuo, kaip jis pagal Kleino idėjas buvo realizuotas Austrijoje, o vėliau buvo pripažintas pasauliniu mastu, slepia pavojų: teisėjo aktyvumas nesunkiai gali peraugti į teisėjo šališkumą [19, p. 64]. Kita vertus, teisėjo vaidmens suvokimas procese negali būti vienpusiškas. Pamažu turėtų keistis požiūris į teisėją kaip bejausmę, beformę ar apskritai antžmogišką būtybę. Nereikėtų pamiršti, kad teisėjas taip pat yra visuomenės narys, kad teismo paskirtis plačiąja prasme – tarnauti visuomenės interesams. Pagaliau teisėjo priedermė vykdyti teisingumą, nors ir saistoma įstatymų leidėjo ribojimų, suponuoja daugiau aktyvumo elementų priešinant juos pasyviojo stebėtojo sampratai.

Verta pabrėžti, kad kartais klaidingai manoma, jog adversarinį proceso modelį propaguojančiuose kraštuose teisėjas yra kur kas pasyvesnis nei inkvizitorinį proceso modelį pripažįstančiuose valstybėse. Tarkime, Kanados Kvebeko provincijos CPK, kuriame teisėjas, nagrinėjantis bylas dėl nedidelių sumų (pagal Kvebeko CPK – ginčiuose iki 3000 Kanados dolerių, nors vykstant civilinio proceso reformai ruošiamasi šią sumą padvigubinti), yra itin aktyvus, jo elgsena procese labai artima „teisėjo – gydytojo“ sampratai. Atkreiptinas dėmesys, kad tokiose bylose neleidžiama dalyvauti advokatams, todėl teisėjas procese veikia ir kaip ginčo sprendėjas, ir, prireikus, kaip šalies teisės patarėjas. Turint galvoje, kad Kvebeko provincijoje civilinis procesas (priešingai civilinei teisei) yra grindžiamas bendrosios teisės tradicija, būdinga liberaliosios civilinio proceso mokyklos atstovų propaguojamam keliu pasukusiose valstybėse, galima daryti išvadą, kad kai kurios esminės proceso nuostatos skirtingose teisės tradicijose priartėjo viena prie kitos, akceptavo vienos kitų idėjas, o kai kuriais atvejais netgi pranoko savo oponentus.

Kitaip tariant, nūdienos teisėjo vaidmuo neretai priartėja prie visuomenės gydytojo įvaizdžio. Tokių tendencijų galima įžvelgti ir dabartinėje Lietuvos civilinio proceso teisėje. Pavyzdžiui, CPK [1] 15 straipsnyje fiksuota teismo pareiga „[...] padėti dalyvaujantiems by-

loje asmenims įgyvendinti jų teises". Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pabandęs atsakyti į kai kuriuos klausimus, susijusius su abejonėmis, kylančiomis aiškinantis minėto straipsnio turinį [20], tačiau teismo nešališkumo ir aktyvumo suderinamumas vis dar lieka aktualus. Lietuvoje dar nėra nusistovėjusi vienoda nuomonė dėl teisėjo „aktyvumo ribų“. Dėl šios priežasties projekte kintant teisėjo vaidmens procese sampratai teisėjo aktyvumo ir nešališkumo santykio problemą norėtusi paanalizuoti kiek detaliau.

4. Teisėjo aktyvumo ir nešališkumo pusiausvyra

Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. 94(12) „Dėl teismų nepriklausomumo, jų veiklos efektyvumo bei vaidmens“ nustato, kad teisėjai privalo visose bylose veikti nepriklausomai ir nepasiduoti jokiai pašalinei įtakai, nagrinėti bylas nešališkai remdamiesi savo faktų vertinimu ir įstatymo supratimu, būti nusišalinti nuo bylos tuo atveju, kai tam yra svarbios priežastys. Tokias priežastis turėtų nustatyti įstatymas, jos gali būti susijusios su rimtomis sveikatos problemomis, interesų konfliktais arba teisingumo interesais.

Europos žmogaus teisių teismas, vertindamas teismo nešališkumo reikalavimą remdamasis Konvencijos 6 straipsniu, laikosi pozicijos, kad nešališkumo reikalavimą sudaro 2 aspektai: subjektyvus ir objektyvus. Subjektyvus aspektas reiškia asmeninį teisėjo nesuinteresuotumą bylos baigtimi. Preziumuojama, kad teisėjas bylos baigtimi nėra suinteresuotas, nebent būtų įrodyta priešingai. Tuo tarpu objektyvus nešališkumo aspektas reiškia, jog turi būti pašalintos bet kokios pagrįstos abejonės teismo nešališkumu [21]. Objektyvusis aspektas, kaip matyti, yra platesnis ir apima visas pagrįstas besikreipiančiojo į teismą abejonės (pvz., bylą nagrinėjančio teisėjo konfliktą su bylos šalimi, ankstesnį to paties teisėjo dalyvavimą nagrinėjant bylą ir t. t.).

Viena paskutinių Europos žmogaus teisių teismo bylų, kurioje rasime daug atsakymų dėl teismo ir teisėjų nešališkumo sampratos aiškinimo Strasbūro teismo praktikoje – H. Daktaro byla prieš Lietuvą, kurioje konstatuotas Konvencijos 6 straipsnio pažeidimas, neužtikrinant teisės į objektyvų ir nešališką bylos nagrinėjimą. Problema kilo dėl vieno iš teismo administracijos vadovų paduoto kasacinio teikimo. Europos žmogaus teisių teismas konstatavo, kad „kai Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas ne tik imasi kaltinimo (paduodamas kasacinį teikimą), bet, be savo organizacinių ir vadovavimo funkcijų, dar sudaro teisėjų kolegiją, objektyviu požiūriu negalima sakyti, kad yra pakankamai garantijų, leidžiančių atmesti teisėtą abejonę teismo nešališkumu. Rekomenduodamas priimti ar panaikinti konkretų sprendimą, toks asmuo neišvengiamai tampa teisiamojo sąjungininku arba oponentu“ [21]. Reikia pasakyti, kad tiek kasacinio teikimo institutas, tiek pirmininko pareiga sudaryti teisėjų kolegiją, yra įstatyme įtvirtintos nuostatos. Neabejotina, kad toks Europos žmogaus teisių teismo sprendimas yra rimtas pagrindas persvarstyti kasacinio teikimo instituto pagrįstumą nacionalinėje teisėje. Nors H. Daktaro byla rodo baudžiamojo proceso reglamentavimo netobulumus, tačiau kasacinio teikimo pateikimas civilinėje byloje neišvengiamai leistų vertinti teismo administracijos atstovą kaip vienos iš privataus ginčo šalių „sąjungininką arba oponentą“. Naujajame CPK šio instituto jau atsisakoma.

Teisininkų neretai kritikuojama ir šiuo metu CPK [1] įtvirtinta teisėjų nušalinimo tvarka, leidžianti tam tikrais atvejais nušalinimo klausimą spręsti pačiam teisėjui arba teisėju, kuriems pareikštas nušalinimas, kolegijai. Neabejotina, jog dėl tokios tvarkos taip pat gali atsirasti nepasitikėjimas bylą nagrinėjančiu teismu. Todėl naujajame CPK, remiantis aksioma tapusiu teiginiu – niekas negali būti teisėju savo paties byloje, tokios nuostatos atsisakoma šią funkciją pavedant teismo pirmininkui ar jo paskirtam teisėjui (esant būtinybei – aukštesnio teismo pirmininkui).

Kaip jau minėta, teismo nešališkumo aspektas glaudžiai siejasi su teisėjo aktyvumo teismo procese problema. Akivaizdu, kad tam tikra dalis atsakomybės už greitą, visapusišką bylos išnagrinėjimą tenka bylą nagrinėjančiam teismui. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. 94(12) „Dėl teismų nepriklausomumo, jų veiklos efektyvumo bei vaidmens“ reikalauja, kad teisėjai esant reikalui nešališkai išaiškintų šalims procesinius dalykus, esant galimybei skatintų šalis siekti taikos sutarties sudarymo, užtikrinti, kad šalys būtų

lygios, ir kad būtų gerbiamos visų šalių procesinės teisės. Atsižvelgiant į nuolat augantį teismų darbo krūvį, didėjantį laiku neišnagrinėjamų bylų skaičių [22], akivaizdu, jog teismui turi būti suteikiamos galimybės kontroliuoti proceso eigą, šalinti piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis galimybę kartu nepažeidžiant teismo nešališkumo reikalavimo. Būdamas pakankamai aktyvus, teismas negali tapti vienos iš šalių interesų gynėju.

Norint pasiekti teisėjo aktyvumo ir nešališkumo pusiausvyrą svarbu ir tinkamos įstatymo normos. Galiojančiam CPK [1] sudarant, galima sakyti, neribotas galimybes šalių piktnaudžiavimui, teismui sunku palaikyti šalių pusiausvyrą, šalinti iš proceso tyčinį vilkinimą, nerizikuojant būti apkaltintam nederama pagalba vienai iš šalių. Be to, galiojantis CPK visą atsakomybę už proceso eigą perkelia ant teismo pečių, nenumatydamas beveik jokios šalių atsakomybės.

Įsigaliojus naujam CPK šioje srityje tikimasi teigiamų postūmių. Jame atsižvelgiant į demokratiškas Europos valstybių tradicijas įtvirtinamos nuostatos, sudarančios sąlygas vengti šalių piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis, užtikrinti kuo greitesnį ir ekonomiškesnį (įvertinama ne tik teismo, bet proceso dalyvių laiko, materialinės sąnaudos etc.) bylos išnagrinėjimą. Atsakomybė už proceso eigą remiantis naujojo CPK nuostatomis tenka ne tik teismui, bet ir proceso šalims, kurios skatinamos laiku ir tinkamai vykdyti savo procesines pareigas. Norint įtvirtinti naujas Lietuvos civilinio proceso vertybes labai svarbus kooperacijos principas, konkrečiomis teisės normomis (pvz., naujojo CPK 42, 160–162, 225, 226 str.) ne tik skatinantis visus dalyvaujančius byloje asmenis (ne tik teismą) siekti pažangos byloje, bet ir numatantis pakankamai veiksmingas poveikio priemones nesąžiningiems bylininkams (pvz., naujojo CPK 77, 95, 101, 186, 246 str.). Taigi manytume, jog aiškų aktyvaus teismo vaidmens civiliniame procese įtvirtinimas neturėtų, kaip teigia kai kurie kritikai, paneigti teismo nešališkumo principo, priešingai – turėtų sudaryti sąlygas teismui tinkamai kontroliuoti proceso eigą, aiškiai atriboti proceso dalyvių bei teismo funkcijas, išvengiant bereikalingų diskusijų dėl teismo įgaliojimų kontroliuoti proceso eigą, kartu nubrėžiant aiškias teismo veiklos procese ribas.

Išvados

- Priimtas CPK pasižymi naujumu, pažangių vakarų teisės tradicijų įdiegimu į nacionalinę proceso teisę.
- Civilinio proceso tikslų įvardijimas naujajame CPK, proceso ekonomiškumo, koncentracijos, ekonomiškumo, pagreitinimo bei kitų principų išryškėjimas bei atskleidimas konkrečiuose naujojo CPK straipsniuose turėtų padėti asmenims ne tik garantuoti sąžiningą, nešališką bei tinkamą teismo procesą, bet ir siekti, kad procesas būtų efektyvesnis.
- Vadovaujantis kontinentinės teisės sistemos valstybėse vyraujančios socialinio civilinio proceso mokyklos teiginiais, naujojo CPK rengėjai civilinio proceso tikslu laikė ne tik privačių asmenų subjektinių teisių gynybą, bet ir viešo intereso apsaugą. Į šiuos tikslus buvo orientuojamasi kuriant atskiras naujojo CPK nuostatas.
- Užtikrinant efektyvų ir koncentruotą teismo procesą labai svarbus teismo vaidmuo. Jis naujajame CPK diferencijuojamas atsižvelgiant į bylos kategoriją. Teisėjo aktyvumas yra kur kas didesnis nagrinėjant bylas, kuriose vyrauja „silpnesniosios šalies“ elementas, suprantant teisėją ne tik kaip nešališką ginčo arbitrą, bet ir kaip „visuomenės gydytoją“.
- Naujojo CPK nuostatose siekiama ieškoti pusiausvyros tarp teisėjo aktyvumo ir nešališkumo. Aiškiai įtvirtinama šalių ir teismo pareiga bendradarbiauti siekiant greitai ir teisingai išnagrinėti bylą, taip atsakomybę už proceso eigą padalijant tarp teismo ir bylos šalių.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodeksas, patvirtintas Aukščiausiosios Tarybos 1964 m. liepos 7 d. įstatymu (Žin. 1964. Nr. 19–139), įsigaliojo nuo 1965 m. sausio 1 d.
2. **Lietuvos Respublikos** ministro pirmininko 1996 m. vasario 5 d. potvarkis Nr. 30 „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksui parengti“.
3. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodeksas, patvirtintas 2002 m. vasario 28 d. įstatymu Nr. IX-743 (Žin. 2002. Nr. 36, 2002 Nr. 42), įsigalioja nuo 2003 m. sausio 1 d.
4. **Mikelėnas V.** *Quo vadis? Arba eksperimentuojama toliau* // Justitia. 1998. Nr. 6. 1999. Nr. 1–6.
5. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. 1994 m. lapkričio 8 d. Nr. I-636 // Valstybės žinios. 1994 m. gruodžio 2 d. Nr. 93. Publikacijos Nr. 1809.
6. **Sprung.** Die Ausgangspositionen österreichischer Zivilprozessualistik und ihr Einfluß auf das deutsche Recht, ZZP 92.
7. **Klein.** Zeit- und Geistesströmungen im Prozesse. 1901.
8. **Europos** žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995 m. gegužės 16 d. Nr. 40. Publikacijos Nr. 987.
9. **Europos Tarybos** Ministrų komiteto rekomendacija Nr. 94 (12) „Dėl teismų nepriklausomumo, jų veiklos efektyvumo bei vaidmens“.
10. **Europos Tarybos** Ministrų komiteto rekomendacija Nr. (81) 7 „Dėl priemonių, gerinančių teisminės gynybos prieinamumą“.
11. **Europos Tarybos** Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (84) 5 „Dėl civilinio proceso principų, skirtų pagerinti teisingumo vykdymą“.
12. **Europos Tarybos** Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (86) 12 „Dėl priemonių užkirsti kelią pernelyg dideliame bylų sraute teismuose“.
13. **Europos Tarybos** Ministrų komiteto rekomendacija Nr. (95) 5 „Dėl apeliacinių sistemų ir procedūrų civilinėse bylose modernizavimo ir funkcionavimo“.
14. **Klein.** Vorlesung über die Praxis des Civilprozesses. 1900.
15. **Nekrošius V.** Kooperacijos principas civiliniame procese // Teisė. 1999. 33(1).
16. **Schmidt E.** Der Zweck des Zivilprozesses und seine Ökonomie. – Frankfurt/Main, 1973.
17. **Jauernig.** Zivilprozeßrecht. 26. Aufl. – München, 2000.
18. **Nekrošius V.** Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus // Teisė. 1999. 33(1).
19. **Henckel.** Prozeßrecht und materielles Recht. 1970.
20. **Lietuvos** Aukščiausiojo Teismo praktika: <http://www.lat.litlex.lt>.
21. **Europos** žmogaus teisių teismo praktika: <http://www.echr.coe.int>.
22. **Europos** Komisijos ataskaita dėl Lietuvos pažangos rengiantis narystei Europos Sąjungoje: http://www.lrs.lt/es/pazanga_lt.htm.
23. **Civilinio** proceso kodekso projektas.

Some Features of the New Code of Civil Procedure

Dr. Virgilijus Valančius

Law University of Lithuania

SUMMARY

The article aims to attract attention of the reader to the main features of the new Code of Civil Procedure of Lithuania, the most important novelties of the legal regulation, foreseen in the code, as well as to disclose the essence and to justify the necessity of those novelties in the procedural law of Lithuania.

The author points out the following important novelties of the new code: differentiation of the role of judge subject to the nature of a dispute, extension of the spectrum of sanctions for dishonest litigants, principle of co-operation between the judge and parties to the dispute in reaching the objectives of civil procedure, principles of procedural concentration, efficiency, expedition of a trial, reduction and differentiation of court fees, reformation of pre-trial stage, execution process and others. As the limited scope of the article restricts the possibility of the author to analyze all the features of the new code, the article mainly focuses on the objectives and principles of civil procedure, as well as the role of the judge during the trial, the balance between the activeness and impartiality of a judge.

